

Billog

Bélyég szavunk hangalakjának a nép nyelvében sok változata van, egyebek közt *béleg* ~ *bélyeg* ~ *bélyog* ~ *bilyog* ~ *billog* ~ *bijog* ~ *bijog* is. (L. EtSz.) Ezek sorából a műveltebb városi lakosság körében legismertebb, tehát a nép körében valószínűleg legelterjedtebb a *billog* alak. (Némileg meglepő ezért, hogy a MTSz. erre csak egyetlen egy adatot közölhetett). Nagyon feltűnő már most, hogy az EtSz ezeket az *a* és *o* hangú alakokat a szónak más régi és népnyelvi változatai között csak felsorolja, de egyetlen egy szóval sem magyarázza *o* vagy *a* hangjukat, holott ezek egyáltalán nem magától értetődők. Mert egészen bizonyos egyrészt az, hogy az *ë* hangú *bélyég*-féle alakváltozatok az eredetibbek, másrészt pedig az, hogy egyetlen egy példa sem akad a magyar hangtörténetben arra, hogy $e > o$ vagy $ë > a$ hangváltozás történt volna. Itt tehát valamilyen rejtély lappang, melyet meg kellene fejteni. E célból azonban először is röviden át kell tekintenünk *bélyég* szavunk történetét. Azt hiszem, hogy ez e folyóirat nemnyelvész olvasóit is érdekelné fogja.

Régóta tudjuk róla, hogy honfoglalás előtt török jövevény, egy ócsuvas (bolgár-török) *bilik* átvétele (*Gombocz*: Nyelvtud. IV, 290; később az EtSz-ban, násként, de tévesen). Legrégibb ismert magyar alakja *bilük* volt, melyből a felső nyelvválású rövid magánhangzóknak Árpád-kori szabályos nyiltabbá válásával előbb *bělük* lett, majd ebből a hangsúlyos szótagbeli *ë* megnyúlásával, magánhangzók közötti $l > ly$ és szóvégi $k > g$ változással (ezek mind igen gyakori, sok más szó hangtörténetében is észlelhető változások) több fokon át a mai köznyelvi *bélyég* alak. De nehogy valamely olvasónk most talán ocsodálkozzék azon, hogy milyen művelt emberek voltak azok a honfoglaló magyarok és még régebben a bolgár-törökök is, mert ime: már ők is bélyeget ragasztottak leveleikre, tehát bizonyára már jól megszervezett postahivatalaik is voltak! Nem, erről szó sem lehet. A *bélyég* szó ugyanis akkor még nem jelentette azt, amit ma, hanem hivatalos személynek vasból (vagy rézből) való és kézben hordott

igazoló jelvénye' volt a jelentése. Az Árpád-korban a király embere, ha urának megbízásából valamely peres vagy közigazgatási ügyben eljár, ezt a jelvényt mindig magával hordta és a maga igazolására a felek előtt felmutatta. (Ennek tehát az akkori viszonyok között ugyanolyan rendeltetése volt, mint ma a rendőrségi detektívek arcképes „személyazonossági igazolvány“-ának.) Később olyan vaseszközt neveztek e néven, mellyel egyes hatósági megbizottak bizonyos joghatállyal jelet (számot vagy betűt) süttöttek rá a ló vagy marha nyakára vagy farára, vagy egy gonosztevő homlokára (innen a ma már csak képletes értelmű *mégbélyégézni* valakit kifejezés!) vagy hordókra, esetleg más tárgyakra is.

A hatósági megbizottnak ezt a *bélyég* nevű eszközzel való cselekvését persze (vö. pl. *bot: botoz, tagló: taglóz, vessző: vesszőz* stb.) a *bélyégéz* igével fejezték ki. De vannak olyan -z képzős igék is, melyek valamivel való ellátást fejeznek ki. Pl. *béköz* ,békót rak a kezére', *nyűgöz* ,nyűgöt köt (a ló) lábára', *ővez* ,övet tesz a derekára' stb. Ilyen igék hatása alatt a *bélyégéz* igéből is elvonódott egy ,lóra, marhára stb.-re rásütött jel' jelentésű *bélyég* főnév. (Emiatt újabban átvihetők ezt a szót annak a nyomtatott papirosjegynek a megnevezésére is, melyet pénzfizetés helyett pl. levélre vagy okiratra szoktak ragasztani.) A *bélyég* szónak tehát ekkor már két jelentése volt: a régibb ,vasszerszám, mellyel hatósági megbizottak lóra stb.-re bizonyos jelet szoktak sütni' és ,lóra stb.-re rásütött jel' (→ ,nyomtatott papirosjegy, melyet levélre, okiratra szoktak ragasztani'). Mivel pedig e többjelentésű szónak régibb jelentését a csak egyjelentésű, tehát félreérthetetlen *bélyégző* igenévvel is ki lehetett fejezni, ezért ez a régibb jelentése szabályosan elavult, s így ma már csak másodlagos ,lóra stb.-re rásütött jel' (→ ,levélre stb.-re ragasztott jegy') jelentéssel használjuk.

Ime, elmondtuk lehetőleg röviden *bélyég* szavunk történetét, melynek folyamán azonban egyetlen egy szó sem esett ennek *billog*-féle *o* (> *a*) hangú állítólagos alakváltozatairól. Nem esett pedig azért, mert ezek — nem alakváltozatai a mi *bélyég* szavunknak, hanem egészen más eredetűek.

Az Árpád-kori királyoknak azon, valamely hivatalos ügyben kiküldött emberét, aki magát „bélyeg“-gel igazolta, akkori magyar nyelven *bilüküs* > *bilöküs*-nek nevezték. Ez a szó a királyi kancellária latin jogi nyelvében, mivel a latin nyelvben nincsen *ö* és *ü* hang, *bilokus* (írva: *bilocus*, *bilochus*, *bylokus*) alakot öltött, s ezt a hazailatin *bilokus* szót aztán az akkori magyarok jogi műszóként magyar beszédükbe is átvették. Sőt ebből vélt alapszóként még elvontak egy *bilok* főnevet is, melynek jelentései (éppen úgy, mint a megfelelő magyar szóé) 1. ,hivatalos személynek vasból való igazoló jelvénye, 2. ,vasszerszám, mellyel

hatósági megbízottak lóra stb.-re bizonyos jelet szoktak sütni' és 3. 'lóra stb.-re rásütött jel' voltak. E n n e k, nem pedig a magyar *bélyég* szónak, alakváltozata ez a népnyelvi *billog*. Az urak nyelvében már teljesen elavult, de a nép nyelvében 2. és 3. jelentésével és a fennebb idézett különféle alakváltozatokkal még ma is él.

Horger Antal.

Bélyég 'Stempel' (— 'Briefmarke') hat in ung. Dialekten verschied. lautl. Varianten. Für solche hielt man bisher auch das dialekt. *billog*. Dies ist aber unmöglich, denn ursprünglich sind gewiss die Formen mit *ē* und in einem Worte mit vorderen Vokalen konnte keine *ē > o* Änderung eintreten. Erklärung ist folgende: Die älteste Form ist *bilük* und die ält. Bedeutung war in der Arpaden-Zeit 'eisernes Kennzeichen, mit welchem sich der in einer amtlichen Angelegenheit ausgesendete Beauftragte des Königs sich als solcher ausweisen konnte'. (Spätere Bedeutungen 'Stempel womit eine Amtsperson Pferde, Ochsen, Fässern u. s. w. ein Brandmal aufdrückte' → 'ein so entstandenes Brandmal' — 'Marke für Briefe od. Urkunden'). Eine solche Amtsperson hiess in der Arpaden-Zeit ung. *bilüküs* > *bilöküs*, woraus in der lat. Amtsprache der Kön. Kanzlei — da das Lat. keine *ö* und *ü* Laute besitzt → durch Lautsubstit. *bilocus* wurde. Dies wurde als lat. Lehnw. auch in der ung. Juristenspr. gebraucht, wo daraus noch ein *bilok* mit der Bedeut. 'Stempel' abstrahiert wurde. In der Spr. der oberen Klassen ist dieses einstige lat. Lehnw. schon ganz vergessen, aber in der Volksspr. ist es in der Form *billog* auch heute noch gebräuchlich.